

Wie is wie in *Edda en Thora*?

Leo **Baeck** (1873-1956) was rabbijn in Duitsland en Engeland en behoorde tot de *Reformjuden*. Hij was van 1933 tot 1943 president van de *Reichsvertretung* (na 1938 *Reichsvereinigung*) *der Deutschen Juden*. Baeck werd in 1943 gedeporteerd naar Theresienstadt. Hij overleefde dankzij zijn leidinggevende capaciteiten en werd na de oorlog rabbijn in Londen, Engeland. Baeck is een prominent joods gesprekspartner in M's proefschrift *Het wezen der joodse religie* (1932).

De Zwitser Karl **Barth** (1886-1968) was de beroemdste theoloog van het tweede en derde kwart van de 20ste eeuw. Hij introduceerde de dialectische theologie en maakte school met zijn *Römerbrief* (1919|1922), met zijn monumentale *Kirchliche Dogmatik* (vanaf 1932), maar ook met zijn brochures en boeken uit de jaren dertig en veertig waarin hij stelling nam tegen het nationaalsocialisme en de *Deutsche Christen*. Die oppositie kostte hem zijn hoogleraarsbaan in Duitsland, waarna hij in 1934 naar Zwitserland uitweek en van daar zijn strijd in kerk en samenleving voortzette. M was een groot pleitbezorger van Barths theologie en is in *Edda en Thora* vooral in gesprek met het dan juist verschenen deel I/2 van Barths dogmatiek.

Hans **Blüher** (1888-1955) was een Duits schrijver en filosoof en is bekend geworden als historicus en propagandist van de *Wandervogelbewegung*. Dat was in het begin van de 20ste eeuw een jeugdbeweging die de massasamenleving in de grote steden ontvluchtte en de natuur omhelsde. Blüher publiceerde over mannenvriendschappen en homo-erotiek. Tijdens de Weimarepubliek kreeg zijn werk antisemitische en misogyne trekken, maar met de nazi's engageerde hij zich niet.

Max **Brod** (1884-1968) was een Duitstalige Tsjechisch-joodse schrijver, die in 1939 Praag ontvluchtte naar Palestina en de rest van zijn leven in Israël woonde. Hij was een productief auteur, maar is het meest bekend geworden als vriend en biograaf van Franz Kafka. Hij zorgde ervoor dat Kafka's nagelaten geschriften – tegen diens wil – uitgegeven werden. Brod schreef in 1922 *Heidentum, Christentum und Judentum* en in 1936 *Rassentheorie und Judentum*.

Martin **Buber** (1878-1965) was een Oostenrijks-Israëliëse godsdienstfilosoof, beroemd geworden met zijn verschillende uitgaven van chassidische vertellingen en met de werken *Ich und Du* (1923), *Der Glaube der Propheten* (1950) en *Gottesfinsternis* (1952). Buber werkte vanaf 1926 met Franz Rosenzweig aan de 'Verdeutschung' van de boeken van Tenach en voltooide de reeks na Rosenzweigs dood. M citeert in *Edda en Thora* veelvuldig uit de tot dan toe verschenen delen.

Houston Stewart **Chamberlain** (1855-1927) was een Engels-Duitse auteur met werken op zijn naam over Goethe, Wagner en Kant. In zijn boek *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts* (1899) ontpopte hij zich als germanofiel en antisemiet en legde zo een ideologische voedingsbodem voor het nationaalsocialisme. Chamberlain was een van de eersten die een 'arische Jezus' ontwierp.

Hermann **Cohen** (1842-1918) was een belangrijke Duits-Joodse filosoof, een van de grondleggers van de neokantiaanse school in Marburg. Zijn hoofdwerken besteedde hij aan Kants filosofie en ethiek. Op latere leeftijd keerde hij zich meer naar het jodendom. Cohen was een van de belangrijkste Joodse gesprekspartners in M's dissertatie *Het wezen der Joodse religie* uit 1932.

Felix **Dahn** (1834-1912) was een Duits historicus en germanist, die vooral bekend is vanwege zijn boek *Ein Kampf um Rom* (1876), ook in het Nederlands vertaald. Hij schreef een

hervertelling van de Edda-verhalen over Odin in 1880: *Odhins Trost*, dat een 'Fremdkörper' in zijn oeuvre mag heten.

Walther **Eichrodt** (1890-1978) was een toonaangevende Duitse oudtestamenticus en protestants theoloog en auteur van diverse handboeken en commentaren. M steunt in *Edda en Thora* vaak op zijn commentaren.

Julius **Evola** (1898-1974) was een Italiaans filosoof met sympathie voor het fascisme en voor een herleving van het Romeinse Rijk. Evola was uitvinder van het woord 'boreaal' voor Noords. Zijn hoofdwerk was *Rivolta contro il mondo moderno* (1934). M had een Duitse vertaling in zijn bibliotheek: *Erhebung wider die moderne Welt* (1935).

Arthur **Frey** (1897-1955) was een Zwitsers politicus, bevriend met Karl Barth, die zich engageerde met de Duitse *Bekennende Kirche* en daarover in Zwitserland publiceerde. Bekendste werken: *Der Kampf der evangelischen Kirche in Deutschland und seine allgemeine Bedeutung* (1937) en *Der Rechte Staat* (1941). Frey schreef na de oorlog felle brochures tegen het rooms-katholicisme en de jezuïetenorde.

Hans F.K. **Günther** (1891-1968) was een in nazi-Duitsland vooraanstaand wetenschappelijk rassenkundige met boeken op zijn naam als *Rassenkunde des deutschen Volkes* (1924), *Der Nordische Gedanke unter den Deutschen* (1927) en *Frömmigkeit nordischer Artung* (1934). Hij werd tijdens de oorlog door de nazi's verschillende malen onderscheiden en nam deel aan een door Alfred Rosenberg georganiseerde conferentie over de 'Endlösung' van de joodse kwestie. Na de oorlog werd Günther drie jaar geïnterneerd, maar hij bleef bij zijn standpunten en ontkende tot zijn dood de sjoa.

Theodor **Haecker** (1879-1945) was een Duits schrijver en filosoof en een van de scherpste katholieke cultuurcritici van zowel de Weimar-republiek als het Derde Rijk. Hij schreef over en vertaalde werken van Vergilius, Kierkegaard en Newman. Haecker was een compromisloos tegenstander van het Hitlerregime en kreeg vanaf 1935 een spreekverbod en vanaf 1938 een schrijfverbod, hoewel vertalingen daarvan waren uitgesloten. Zijn *Tag- und Nachtbüchern* (postuum, 1947) werd veel gelezen. Haeckers verzetshouding en uitspraken waren een belangrijke inspiratiebron voor Hans en Sophie Scholl van de verzetsgroep *Die weiße Rose* (1942-1943).

J. Wilhelm **Hauer** (1881-1962) was geboeid door het hindoeïsme en oprichter van de *Deutsche Glaubensbewegung* (1934), waarvan hij hoopte dat ze het ware religieuze gezicht van nazi-Duitsland zou worden. Zijn boek *Deutsche Gottschau – Grundzüge eines Deutschen Glaubens* (1935) moest daarvan het ijkpunt zijn.

Friedrich **Hielscher** (1902-1990) was een conservatieve Duitse intellectueel. *Freikorps*lid in 1919 en nazi-sympathisant tijdens de Weimarrepubliek, werd hij na 1933 een bestrijder van het nationaalsocialisme. Hij verwierp de rassenleer, bepleitte diepere spirituele beginselen en werd lid van een verzetsgroep. M werd niet overtuigd door, maar was wel onder de indruk van H's hoofdwerk: *Das Reich* (1931). Dat boek werd door de nazi's verboden.

Janko **Janeff** (1900-1945) was een Bulgaars dichter en filosoof. Hij studeerde in Duitsland, omhelsde het nationaalsocialistische gedachtegoed en werd mede-drager van de nazi-ideologie. Janeff kwam om bij het bombardement van de geallieerden op Dresden, februari 1945. Zijn behandeling van het begrip 'mythe' speelt een hoofdrol in *Edda en Thora*, in de zin dat M daarin belichaamd zag wat in de nazi-ideologie bestreden moest worden. Vooral Janeffs in '39 zojuist verschenen boek *Dämonie des Jahrhunderts* was voor M een uitdaging.

Janeffs boek werd in 1943 in het Nederlands vertaald door de NSB'er Frits Sampimon en bij De Amsterdamsche Keurkamer uitgegeven als *Demonie dezer eeuw*.

Rudolf **Kassner** (1873-1959) was een Oostenrijks schrijver, essayist en cultuurfilosoof, met bijzondere belangstelling voor fysio(g)nomie (de cultuurhistorie van het menselijk gelaat) en mystiek. Zijn werk mag eigensoortig genoemd worden en was in het interbellum populair, niet van antisemitisme gespeend, hoewel Kassner met een joodse vrouw was getrouwd. Hij was bevriend met de dichter Rainer Maria Rilke en emigreerde in de oorlogsjaren naar Zwitserland. Hoofdwerken: *Der indische Gedanke* (1913), *Zahl und Gesicht* (1919), *Die Grundlagen der Physiognomik* (1922) en *Buch der Erinnerung* (1938).

Hermann Graf (von) **Keyserling** (1880-1946) was een Baltisch-Duitse filosoof. Hij stichtte na de Eerste Wereldoorlog in Darmstadt de *Schule der Weisheit*, een platform voor vrije uitwisseling van gedachten en ideeën, door de nazi's al snel gesloten. Keyserling kreeg al in 1933 een spreek- en publicatieverbod. M had tal van zijn boeken in zijn bibliotheek, waaronder *Das Spektrum Europas* (1928).

Ludwig **Klages** (1872-1956) was bekend als grafoloog en genoot enige faam als filosoof van het irrationalisme. Dat hij populair was onder nazi-ideologen was zijns ondanks. Hij opponeerde tegen het Derde Rijk.

Paul de **Lagarde** (1827-1891) was theoloog, filosoof en oriëntalist. Hij was een polyglot en Bijbelgeleerde van naam en faam, maar is bekend en berucht geworden vanwege zijn ontwerp van een nationale Duitse religie. Hij paarde zijn denkbeelden daarover met een heftig antisemitisme en werd zo een van de grondleggers van de latere nationaalsocialistische ideologie. Alfred Rosenberg noemde zich zijn leerling. Zijn meerdelige bekendste politieke werk *Deutsche Schriften* (1878-1881) stond bij M in de bibliotheek.

Gerardus van der **Leeuw** (1890-1950) was hervormd predikant, godsdienstwetenschapper van internationale allure en politicus. Hij was voorvechter van de 'Doorbraak' en werd de eerste minister van onderwijs na de oorlog. Van der Leeuw schreef standaardwerken over mystiek, liturgie en de fenomenologie van de religie.

Julius **Leutheuser** (1900-1942) was een Duits theoloog en een vertegenwoordiger van de radicale vleugel van de *Deutsche Christen*. Zijn boek *Die Deutsche Christugemeinde und ihre Gegner* (1935) getuigt daarvan. Leutheuser stierf aan het front bij Stalingrad.

Thomas **Mann** (1875-1955) was een van de belangrijkste Duitse schrijvers van de 20ste eeuw. Hij schreef naast romans als *Buddenbrooks* (1901), *Der Tod in Venedig* (1912), *Der Zauberberg* (1924) en de Jozef tetralogie (1933-1943) ook gezaghebbende essays over de Duitse politiek. In 1929 ontving hij de Nobelprijs voor Literatuur. Mann was politiek conservatief, maar een verklaard tegenstander van de nazi's, hij ging in de jaren dertig vrijwillig in ballingschap en vertrok in 1938 naar de Verenigde Staten.

Henri **Massis** (1886-1970) was een conservatieve Franse literator. Na zijn overgang naar het katholicisme in 1913 ontwikkelde hij zich tot cultuurcriticus en essayist. Hoewel in WOII lid van de collaborerende Vichy-regering was hij gekant tegen het Duitse nationaalsocialisme (en het communisme). M citeerde vaak uit Massis' boek *Défense de l'Occident* uit 1927.

Charles **Maurras** (1868-1952) was een Franse nationalistische schrijver en journalist. Hij was antisemiet, leider van de Action Française, sympathisant van Mussolini en Franco, maar geen vriend van Duitsland. Hij werd na de Tweede Wereldoorlog wegens collaboratie veroordeeld

tot levenslange gevangenisstraf. Maurras schreef tientallen boeken, maar Miskotte had er geen van (meer) in zijn bibliotheek.

J.A. dèr **Mouw** (1863-1919) was classicus, filosoof, letterkundige en dichter. Aan het eind van zijn leven schreef hij onder het pseudoniem Adwaïta opvallende gedichten met een filosofisch karakter waarvan het – postuum in twee delen gepubliceerde – grote gedicht *Brahman* het bekendste is geworden. De jonge M was zeer onder de indruk van zijn werk en schreef al in 1921 een tweedelige verhandeling over Dèr Mouw in het Woodbrookersblad *Omhoog*.

Gustav **Neckel** (1878-1940) was een toonaangevend Duits germanist en een Edda-specialist. Zijn *Die Überlieferungen vom Gotte Balder* (1920) stond in M's bibliotheek.

Axel **Orlik** (1864-1917) was een Deense filoloog en historicus. Hij schreef werken over de vroege Deense geschiedenis, de Vikingen en de Edda, zoals het door M geciteerde *Ragnarök* uit 1922.

Rudolf **Pannwitz** (1881-1969) was een Duitse literator en filosoof. Zijn bekendste boek is *Die Krisis der europäischen Kultur* (1917). Als dichter was hij verwant met de kring van Stefan George. Hij woonde met gelijkgezinden vanaf 1921 op twee Dalmatische eilanden voor de Joegoslavische kust. Hij weigerde in 1933 de loyaliteitsverklaring aan Hitler te tekenen. Na de oorlog verhuisde hij naar Zwitserland waar hij bevriend raakte met Herman Hesse en over hem en zijn werk schreef.

Hermann **Rauschnig** (1887-1982) was een conservatief Duits politicus en korte tijd NS-regeringsleider van Freie Stadt Danzig. Hij keerde zich af van het nationaalsocialisme en vertrok in 1936 naar de Verenigde Staten. Zijn boek *Die Revolution des Nihilismus – Kulisse und Wirklichkeit im Dritten Reich* (1938) opende tal van mensen de ogen voor het ware karakter van het naziregime. Het boek werd in het Nederlands vertaald door Menno ter Braak en verscheen in 1939 als *De nihilistische revolutie* bij Leopold in Den Haag. In 1940 verscheen Rauschnings spraakmakende *Gespräche mit Hitler*.

Alfred **Rosenberg** (1893-1946), van Baltische afkomst, was een belangrijke intellectuele ideoloog van het nationaalsocialisme. Zijn boek *Der Mythos des 20. Jahrhunderts – Eine Wendung der seelisch-geistigen Gestaltkämpfe unserer Zeit* verscheen in 1930 en werd na Hitlers *Mein Kampf* het meest wijd verspreide, in het onderwijs vaak verplicht voorgeschreven ideologische handboek van het nationaalsocialisme. Naar verluidt noemde Hitler Rosenberg de 'kerkvader van het nationaalsocialisme'. Rosenberg was in de oorlog minister van de bezette gebieden in het Oosten. Hij werd in Neurenberg in 1946 ter dood veroordeeld voor oorlogsmisdaden en terechtgesteld.

Der Stern der Erlösung van de joods-Duitse godsdienstfilosoof Franz **Rosenzweig** (1886-1929), geschreven tijdens de Eerste Wereldoorlog, is een van Miskottes pijlers voor zijn analyse van de structuur van de Thora in *Edda en Thora*. Het boek speelde ook een hoofdrol in M's dissertatie van 1932: *Het wezen der joodse religie*. Het boek verscheen in 1921 bij uitgeverij Kauffmann in Frankfurt en werd pas in 1999 in het Nederlands vertaald door Alex van Ligten: *De Ster van de Verlossing*.

G.H. van **Senden** (1884-1968) was een Nederlands theoloog, religieus monist en voorman van de Woodbrookersbeweging (Barchem, Kortehebben). Hij was kritisch-congeniaal met Miskottes werk, maar was in de Tweede Wereldoorlog in tegenstelling tot Miskotte

Duitsgezind. Van Senden schreef over de Edda en de Germaanse mythe, onder andere in *De wijsheid der Wala* (1924).

Oswald **Spengler** (1880-1936) was een Duitse cultuurfilosoof, die beroemd werd met zijn tweedelige, pessimistisch getoonzette *Der Untergang des Abendlandes* (1918|1922).

Carl **Spitteler** (1845-1924) was een van de beroemdste Zwitserse schrijvers rond de vorige eeuwwisseling, winnaar van de Nobelprijs voor literatuur in 1919 voor zijn epische gedicht *Olympischer Frühling* (1900-1905).

Wilhelm **Stapel** (1882-1954) was een Duits essayist en actief betrokken bij de nazigezinde protestantse beweging van *Deutsche Christen*. Hij noemde zich 'cultuurantisemit' en was naar eigen zeggen wars van racisme, maar werkte in het Derde Rijk actief samen met de nationaalsocialisten. Na de oorlog was hij een fel bestrijder van de 'Bondsrepubliek'. Hij schreef onder andere het door M geciteerde *Der christliche Staatsmann: Eine Theologie des Nationalismus* (1932).

Paul **Tillich** (1886-1965) was een Duitse predikant en hoogleraar theologie en filosofie in Marburg en Dresden. Na Hitlers machtsovername kreeg hij een beroepsverbod, emigreerde naar de Verenigde Staten en werd daar hoogleraar in New York, Harvard en Chicago. Hij was religieus-socialist, zijn theologie helde over naar de vrijzinnigheid en hij was zeer invloedrijk in de VS. Bekendste werken: *Kirche und Kultur* (1924), *Die sozialistische Entscheidung* (1932) en zijn driedelige *Systematic Theology* (1951-1963).

(Otto) Georg **Traue** (1888-?), door M vaak geciteerd uit zijn boek *Arische Gottzertrümmerung – Wider falsche Propheten im neuen Deutschland* uit 1934. Van hem zijn nauwelijks biografische gegevens bekend, in 1941 was hij nog in leven. Traue was onder andere predikant in Thüringen en leraar. Hij is de auteur van enkele godsdienst-pedagogische werken en enkele geschriften in de jaren '30 waaruit verwantschap met de *Bekennende Kirche* blijkt. M was blijkens zijn dagboek niet enthousiast over het genoemde boek. Zie de aantekening op 12 juni 1939, VW 5C, 629.

Jan de **Vries** (1890-1964) was een vooraanstaand germanist en kenner van de bronnen van de Edda. Hij vertaalde de Edda in 1938 als eerste in het Nederlands. Hij schreef na het verschijnen van *Edda en Thora* in 1940 twee zeer kritische recensies, waarin hij M ervan betichtte de bronnen van de Germaanse religie onzorgvuldig en selectief te hanteren. De Vries' Duits-vriendelijke gedrag in WO II, zijn afzetting als hoogleraar na de bevrijding en veroordeling wegens intellectuele collaboratie in 1946 verhinderden een verdere serieuze discussie tussen hem en Miskotte. De Vries publiceerde nog na de oorlog een veelgebruikt *Nederlands Etymologisch Woordenboek*.

Herman **Wirth** (1885-1981) was een Nederlands germanist, die zich in 1923 in Duitsland vestigde, waar hij een flinke bijdrage leverde aan de constructie van het mythische Duitse verleden dat tal van nazi-ideologen bezighield. In het Derde Rijk werd hij hoofd van het onderzoeksbureau voor racistisch voorouderonderzoek waar ook SS-voorman Heinrich Himmler bij betrokken was. Wirth vertaalde in 1933 het oud-Friese *Oera-Lindaboeck* – een vervalsing – in het Duits, waarna het met zijn wetenschappelijke carrière gedaan was. M las hem wel, vooral het genoemde *Was heiszt Deutsch?* (1931) en *Aufgang der Menschheit* (1928). In een van zijn recensies van *Edda en Thora* noemt Jan de Vries Wirth 'een fantast'.

Leopold **Ziegler** (1881-1958) was een Duits filosoof. Zijn boek *Gestaltwandel der Götter* (1920) behandelt de geschiedenis van de Godsídee in Europa. In zijn boek *Das heilige Reich*

der Deutschen (1925) schetst hij de contouren van een nieuwe Duitse religie met veel invloeden van het Boeddhisme. In de tweede helft van zijn leven schreef Ziegler zijn werken in afzondering en keerde terug tot het christendom.